

**ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΓΕΩΡΓΟΓΙΑΝΝΗΣ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ**

**ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ. ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥΣ**

Ιωάννινα 1996

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΓΕΩΡΓΟΓΙΑΝΝΗΣ

**ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ. ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥΣ**

1. Εισαγωγή

Η μετανάστευση, δηλαδή η ατομική ή ομαδική εγκατάλειψη μιας χώρας για εγκατάσταση σε άλλη, ξένη χώρα είναι ένα φαινόμενο συνυφασμένο με την ιστορία του ελληνισμού από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Οικονομικοί και άλλοι λόγοι ανάγκασαν τους αρχαίους Έλληνες να ιδρύσουν αποικίες μακριά από την πατρίδα τους, όπου μετέφεραν δικά τους πολιτιστικά στοιχεία, που διατηρήθηκαν αναλλοίωτα και επηρέασαν αποφασιστικά τους γειτονικούς λαούς εξαιτίας της δημογραφικής και πολιτιστικής δυναμικότητας των αποικιών αυτών. Στα νεότερα χρόνια ανάλογοι παράγοντες συντέλεσαν στη νεοελληνική διασπορά, κατά την οποία δημιουργήθηκαν ελληνικές παροικίες στο εξωτερικό, οι οποίες όμως δεν είχαν τη δυναμικότητα των αρχαίων αποικιών. Οι ελληνικές παροικίες εξαιτίας του μειωμένου ανθρώπινου δυναμικού τους, αλλά και του περιορισμένου κοινωνικού τους ρόλου, παρέμειναν -ως ένα βαθμό- στο περιθώριο και πολιτιστικά αφομοιώθηκαν σιγά-σιγά από τις ισχυρότερες νέες πατρίδες. Στην ιστορία της νεοελληνικής μετανάστευσης μπορούμε να διακρίνουμε τρεις μεγάλες χρονικές περιόδους:

α) Την πρώτη περίοδο: από τα τέλη του 14ου αιώνα ως το 1830 (δημιουργία του νεοελληνικού κράτους).

β) Τη δεύτερη περίοδο: από την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους μέχρι το β' παγκόσμιο πόλεμο.

γ) Την τρίτη περίοδο: από το β' παγκόσμιο πόλεμο ως τις μέρες μας¹.

1. Χασιώτης, Ι.: "Επισκόπηση της Ιστορίας της Νεοελληνικής Διασποράς", Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 35 κ.ε.

1.1 Η μετανάστευση κατά την Τουρκοκρατία

Πρόκειται για τη μεγαλύτερη σε χρονική διάρκεια μεταναστευτική περίοδο, αφού διήρκεσε τέσσερις αιώνες, ακριβώς όσο και η Τουρκοκρατία στην Ελλάδα. Αριθμητικά όμως δεν παρουσιάζει τα ποσοτικά μεγέθη των μεταγενέστερων αποδημιών. Ακόμα και όταν σημειώθηκαν μετακινήσεις τα άτομα αυτά δεν ξεπέρασαν τις μερικές εκατοντάδες, κάτι που δεν εμπόδιζε όμως τη μεγάλη δραστηριότητά τους και την καθοριστικής σημασίας συμβολή τους στα ιστορικά δρώμενα της εποχής εκείνης στην Ελλάδα.

Η εξάπλωση της οθωμανικής κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο προκάλεσε τάσεις φυγής και την αναζήτηση ασφαλέστερων περιοχών εγκατάστασης για τους Έλληνες. Οι μετακινήσεις αυτές έγιναν κυρίως προς την ιταλική χερσόνησο κι από κει προς τη Δυτική Ευρώπη. Ένα μέρος επίσης του μεταναστευτικού ρεύματος κατευθύνθηκε προς τις βόρειες βαλκανικές χώρες, ιδιαίτερα τις παραδουνάβιες ηγεμονίες και τον Καύκασο².

Μαζικό χαρακτήρα ωστόσο πήραν οι μετακινήσεις από τα τέλη του 15ου ως τις αρχές του 18ου αιώνα, το διάστημα δηλαδή της σταδιακής κατάρρευσης των φραγκικών και βενετικών κτήσεων στην ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα³. Το ρεύμα αυτό κινήθηκε κυρίως προς την Κάτω Ιταλία, γι' αυτό και οι πρώτες ελληνικές παροικίες στην Ιταλική χερσόνησο συγκροτήθηκαν από πληθυσμό που κατοικούσε στις άλλοτε βενετοκρατούμενες ελληνικές περιοχές, λόγω της σχετικής εξοικείωσής τους με το δυτικό τρόπο κοινωνικής και οικονομικής ζωής και με τα ταξίδια προς την Ιταλία⁴. Η φυγή συνεχίστηκε και σε όλη τη διάρκεια του 17ου αιώνα, αλλά δεν είχε πια μαζικό χαρακτήρα. Μαζική αποδημία παρατηρείται αργότερα κατά τη λήξη των δύο ρωσοτουρκικών πολέμων (1768-1774 και 1787-1792). Μετά τον πρώτο ρωσοτουρκικό πόλεμο έχουμε σημαντικές μετακινήσεις Ελλήνων από περιοχές που είχαν συμπράξει με τους Ρώσους προς την Κεντρική και δυτική Μεσόγειο (Βενετία, Νεάπολη, Λιβόρνο, Τεργέστη, Μινόρκα), την Αυστρία και την Ουγγαρία και συχνότερα προς τη Ρωσία.

2. Βακαλόπουλος, Α.: "Καίρια θέματα της ιστορίας μας." Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 117-135.

3. Χασιώτης, Ι.: "Πολεμικές συγκρούσεις στον ελληνικό χώρο και η συμμετοχή των Ελλήνων σ' αυτές" (1453-1669), ΙΕΕ, τομ. 10, Αθήνα 1974, σελ. 257-323, 334-352.

4. Μανούσας, Μ.: "Οι μεγάλες ελληνικές παροικίες της Ιταλίας από την Αλωση της Κωνσταντινούπολης ως σήμερα", Proceedings of the First Intern. Congr. on the Hellenic Diaspora, τομ.2, σελ. 1-12.

ενώ λίγο μετά τη λήξη του δεύτερου ρωσοτουρκικού πολέμου παρατηρούνται μετακινήσεις προς τη νότια Ουκρανία, την Κριμαία και τη Ρωσία⁵. Από τους μετοίκους αυτής της περιόδου συγκροτήθηκε ο πυρήνας για την ίδρυση της Οδησού, που θα εξελιχθεί σε σημαντικό οικονομικό κέντρο και θα αποτελέσει εστία της ελληνικής Διασποράς κατά το 19ο αιώνα⁶.

Μεγάλο μεταναστευτικό κύμα σημειώνεται και κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821 εξαιτίας των σφαγών και των διώξεων που εξαπέλυσαν οι Τούρκοι εναντίον του άμαχου πληθυσμού. Μεγάλο μέρος προσφύγων από την Κωνσταντινούπολη, τα μικρασιατικά παράλια, την Κύπρο και τα νησιά του Αιγαίου κινήθηκε προς τη νότια Ρωσία, την Κεντρική και δυτική Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής⁷.

Οι ελληνικές παροικίες που δημιουργήθηκαν σ' όλες αυτές τις χώρες αποτέλεσαν σταδιακά ισχυρούς πυρήνες για την πολιτική, οικονομική και πολιτιστική ανόρθωση της Ελλάδας. Πολιτικές και κοινωνικές ιδέες, πολιτισμικά πρότυπα και νοοτροπίες και κάθε είδους "εξωτερικές" επιρροές και ιδέες μετακινούνταν στον Ελληνισμό, κυρίως μέσω των αποδήμων, οι οποίοι έτσι συντελούσαν αποτελεσματικά στον εκσυγχρονισμό και στην ανανέωση της κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής των πατρίδων τους. Στον τομέα της παιδείας σπουδαίο ρόλο έπαιζαν οι ελληνικές κοινότητες της Βενετίας (κατά το 17ο αιώνα) και της Οδησού (αρχές 19ου αιώνα). Αναφέρουμε ενδεικτικά τη σύσταση από Έλληνες μετανάστες, μιας ανώτερης σχολής, του "Φλαγγινείου Κολλεγίου" στη Βενετία που λειτούργησε παραγωγικά επί ενάμιση αιώνα εκπαιδεύοντας περισσότερους από 500 εσωτερικούς σπουδαστές από όλες σχεδόν τις ελληνικές περιοχές⁸, καθώς επίσης και τη λειτουργία -για έναν αιώνα σχεδόν- στην Οδησό της περιφημής Ελληνμπορικής σχολής της, με χιλιάδες Έλληνες και ξένους μαθητές και με αναμφισβήτητη συμμετοχή στην πολιτιστική ανάπτυξη του ελληνικού στοιχείου της Ρωσίας και της ελληνικής διασποράς γενικότερα.¹⁰

5. Φωτιάδης, Κ.: "Ο Ελληνισμός της Κριμαίας. Μαριούπολη, δικαίωμα στη μνήμη", Αθήνα 1990, σ. 34-36.

6. Arsh, G.: "Grecheskaia emigratsiia Rossiiu v Kontse XVIII- nachaze XIX v." *dovetskaia Ethnografiiia*, 3 (1969) σ. 85-87.

7. Burgess, Th.: "Greeks in Amerika", Βοστώνη 1913, σ. 192-207.

8. Μανούσακας, Μ.: "Επισκόπηση της ιστορίας της ελληνικής Ορθόδοξης Αδελφότητας της Βενετίας (1498-1953)", Τα Ιστορικά, 11 (1989) σ. 255-256.

9. Σουλογιάννης, Ευθ.: "Η Σχολή Φλαγγίνη στη Βενετία (1813-1905): Η συνέχεια του Φλαγγιανού Φροντιστηρίου" *Παρθασός*, 25 (1983) σ. 715-726.

10. Παπουλίδης, Κ.: "Η Ελληνμπορική Σχολή της Οδησού (1817-1917)", ΑΠ, 37 (1982), σ. 142-152.

Είναι επίσης γνωστός και καθοριστικής σημασίας ο ρόλος που διαδραμάτισαν οι ελληνικές παροικίες της ιταλικής χερσονήσου, της κεντρικής και νοτιοανατολικής Ευρώπης, των παραδουνάβιων ηγεμονιών και της Ρωσίας στην προώθηση της ελληνικής ανεξαρτησίας. Αρκεί να αναφερθούμε στις ποικίλες επαναστατικές οργανώσεις που συγκροτήθηκαν από τους Έλληνες της Διασποράς στις παραπάνω περιοχές, την ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας στις αρχές του 19ου αιώνα στην Οδησό, τις κινητοποιήσεις των Ελλήνων της Πίζας, της Βενετίας, της Τεργέστης και της Οδησού πριν και κατά τη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης, το μαρτυρικό τέλος του Ρήγα Φεραίου και των συντρόφων του και τη θυσία των ελλήνων σπουδαστών των ευρωπαϊκών εκπαιδευτηρίων στις πολεμικές συγκρούσεις αρχικά στις παραδουνάβιες ηγεμονίες και στη συνέχεια στην επαναστατημένη Ελλάδα¹¹.

1.2 Η μετανάστευση από το 1830 ως το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο

Η δημιουργία του νεοελληνικού κράτους προκάλεσε στα μέσα του 19ου αιώνα κάποια διαφοροποίηση στα μεταναστευτικά ρεύματα. Παρά τα περιορισμένα σύνορα του νέου κράτους, στα οποία δε συμπεριλαμβάνονταν πολλές από τις γενέτειρες των αποδήμων, πολλοί απόδημοι θέλησαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους προκαλώντας έτσι σημαντική αύξηση των κατοίκων του ελληνικού κράτους. Έτσι ο πληθυσμός του ελληνικού βασιλείου, που έφτανε το 1834, σύμφωνα με τις πρώτες απογραφές, στους 651.233 κατοίκους, ανέβηκε το 1844 στους 930.295 και το 1861 στους 1.096.810.¹² Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την ενδυνάμωση του εθνικού κέντρου σε αντίθεση με τον υποβαθμισμένο τώρα περιφερειακό Ελληνισμό.

Ωστόσο οι μεταναστεύσεις δε σταμάτησαν. Και αυτό οφείλεται τώρα κυρίως στις εμπορικές δραστηριότητες που ανέπτυξαν οι Έλληνες επωφελούμενοι από διεθνή γεγονότα. Η αύξηση των εξαγωγών σταριού από τη νότια Ρωσία, τη νοτιοανατολική Ευρώπη και την ανατολική Μεσόγειο προς τη δυτική Ευρώπη συντέλεσε στην οικονομική σύνδεση των χωρών αυτών, που οδήγησε τους Έλληνες στην ανάπτυξη εμπορικών και κυρίως ναυτιλιακών δραστηριοτήτων, με αποτέλεσμα την ίδρυση μεγάλων ελληνικών ναυλομεσιτικών και εφοπλιστικών εταιριών μερικές απ' τις οποίες

11. Βακαλόπουλος, Α.: *“Ιστορία του Νέου Ελληνισμού”*, τόμος 4 σ. 595 κ.ε., том. 5, σ. 190 κ.ε.

12. Μανσόλας, Α.: *“Πολιτειογραφικά πληροφορία περί Ελλάδος”*, Αθήνα 1867, σ. 8-34.

Χουλιαράκης, Μ.: *“Αι στατιστικά μετρήσεις του πληθυσμού της Ελλάδος”*, 1821-1900, Αθήνα 1975, σ. 10-11.

ακμάζουν ακόμα και σήμερα.¹³ Επίσης το άνοιγμα του Δούναβη στη διεθνή ναυσιπλοΐα δημιούργησε ευνοϊκούς όρους για την ανάπτυξη της ελληνικής ναυτιλίας στην περιοχή, καθώς μάλιστα μεγάλο μέρος των εξαγωγών σταριού προς τη Δυτική Ευρώπη περνούσε για γεωγραφικούς και ιστορικούς λόγους στα χέρια των Ελλήνων εμπόρων. Αυτό βοήθησε την αναζωογόνηση των παλιότερων ελληνικών παροικιών στην Τρανσυλβανία, Μολδαβία, Βλαχία αλλά και τη συγκρότηση νέων κοινοτήτων στο Βουκουρέστι, τη Βραΐλα, το Ιάσιο, την Κωσταντζα κ. α.

Την περίοδο αυτή χιλιάδες Έλληνες του Πόντου αναζήτησαν καλύτερη τύχη στις νέες ρωσικές κτήσεις της Υπερκαυκασίας, μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856) και του Ρωσοτουρκικού πολέμου του 1877-1878. Παράλληλα με τη δημιουργία νέων ελληνικών εστιών στα ανατολικά και βόρεια παράλια του Εύξεινου, ενδυναμώθηκαν δημογραφικά και οι παλιότερες ελληνικές παροικίες στη νότια Ρωσία. Κατόρθωσαν μάλιστα να περιορίσουν την επιβολή της ρωσικής γλώσσας στα σχολεία τους και να εξουδετερώσουν την παρέμβαση της ρωσικής ιεραρχίας στην εκκλησιαστική τους ζωή.¹⁴

Άλλοι μικρασιάτες Έλληνες εγκαταστάθηκαν στην Αίγυπτο, γεγονός που ευνοήθηκε αφενός από τη μεγάλη ζήτηση εργασίας για την κατασκευή της διώρυγας του Σουέζ και αφετέρου από την αλματώδη ανάπτυξη της βαμβακοκαλλιέργειας. Πολλά κέντρα συγκομιδής και συσκευασίας βαμβακιού (η Αλεξάνδρεια, το Κάιρο, το Πορτ-Σάιτ) έγιναν πόλος έλξης για μεγάλες ομάδες Ελλήνων από την Ήπειρο, το Πήλιο, τα νησιά Ιονίου και του Αιγαίου, την Κύπρο και τη Μ. Ασία. Εκεί δημιουργήθηκε μια μεγάλη σε μέγεθος ελληνική παροικία με έντονη οικονομική και πολιτιστική δραστηριότητα.

Προς το τέλος του 19ου αιώνα αρχίζει το πρώτο μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα με κατεύθυνση τις υπερπόντιες χώρες και κυρίως τις Η.Π.Α. Η μετανάστευση αυτής της περιόδου ανέβηκε με αλματώδεις ρυθμούς και σε πρωτοφανή για τα ελληνικά δεδομένα ύψη, προπάντων στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Σύμφωνα με τα Στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας κατά την πενήκονταετία 1890-1940 μετανάστευσαν 508.480 Έλληνες, από τους οποίους οι 442.365 στην Αμερική.

13. Echinard, "Grecs et Philhellenes", σ. 265 κ.ε.

14. Μουραταχανίδης, Ε.: "Οι εν Καρς Έλληνες", Ξενοφάνης, 5 (1907-1908) σ. 360-362, 496-498. 15. Μάρκου, Γ.: "Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση", Αθήνα 1995.

Πίνακας 1: Μετανάστευση από την Ελλάδα κατά την περίοδο 1890-1940¹⁵

Έτη	Σύνολο	Αμερική	Άλλες χώρες
1891-1900	16.979	16.979	—————
1901-1920	369.632	333.808	17.912
1921-1940	121.869	91.578	20.291
Σύνολο	508.480	442.365	38.203

Πηγή: Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1982.

Υπολογίζεται ότι κατά την περίοδο 1890-1920 το ένα δέκατο του πληθυσμού της Ελλάδας και περίπου το ένα πέμπτο του ελληνικού εργατικού δυναμικού μετανάστευσαν στην Αμερική, η οποία απορρόφησε το σύνολο σχεδόν της ελληνικής μετανάστευσης. Μετακινήσεις έχουμε και προς τη βόρεια, κεντρική και νότια Αφρική, την Αυστραλία αλλά και τις γειτονικές χώρες της Μεσογείου και την Ευρώπη. Οι τελευταίες μάλιστα αυξάνονται μεταξύ των ετών 1932 και 1938. Συγκεκριμένα, το παραπάνω χρονικό διάστημα οι μισοί από τους 220.000 Έλληνες μετανάστες κατευθύνονται σε χώρες της Β. Ευρώπης (101.000), 89.000 προς κάποια χώρα της Μεσογείου και μόνο 30.000 στις υπερπόντιες χώρες¹⁶.

Η μετανάστευση αυτής της περιόδου οφείλεται σε εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες. Στους εσωτερικούς παράγοντες κυριαρχούν οι εγγενείς αδυναμίες της νεοελληνικής οικονομίας κυρίως στον αγροτικό τομέα όπως οι αγροτικές καταστροφές, η ανεξέλεγκτη τοκογλυφία στην ύπαιθρο, οι βαριές οικονομικές επιβαρύνσεις όλων σχεδόν των οικογενειών από τη θεσμοποιημένη δουλεία της προίκας, τα πολύπλοκα στρατολογικά ζητήματα κ.α.¹⁷

Στους εξωτερικούς παράγοντες περιλαμβάνονται τα σοβαρά οικονομικά προβλήματα που προκάλεσαν οι κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος που επηρέαζαν τον ελληνικό κόσμο, οι συνεχείς ναυτικοί εξοπλισμοί της Ελλάδας εξαιτίας των αλλεπάλληλων ελληνοτουρκικών εντάσεων, οι πόλεμοι του 1897, του 1912-13 και του 1919-1922, ο Εθνικός Διχασμός (που

15. Μάρκου, Γ.: "Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση", Αθήνα 1995.

16. Εμκε-Πουλοπούλου, Η.: "Προβλήματα Μετανάστευσης-Παλιννόστησης", Αθήνα 1986.

17. Ψυχογιός, Β.: "Συμβολή στη μελέτη των δημογραφικών φαινομένων του 19ου αιώνα", ΕΚΕ. 63 (1986).

προκάλεσε και την άνοδο των τιμών κατά τη διάρκεια του αποκλεισμού της χώρας από το συμμαχικό στόλο της Αντάντ στα 1916-17) και τα απανωτά κύματα των προσφύγων που κατέφθαναν στην Ελλάδα, μεταξύ του 1885 και του 1932 από την Ανατολική Ρωμυλία, τη Θράκη, τον Καύκασο, την Κριμαία, τον Πόντο και κυρίως τη Μ.Ασία¹⁸. Πρέπει να προσθέσουμε επίσης τη μεταναστευτική πολιτική των υπερπόντιων δυνάμεων, που απέβλεπε περισσότερο στη λύση δημογραφικών προβλημάτων παρά στην οικονομική και βιομηχανική τους ανάπτυξη. Σε αντίθεση με τους μετακινούμενους πληθυσμούς προς την Ελλάδα από τη Μ. Ασία, την ίδια περίοδο παρατηρούνται μετακινήσεις του ποντιακού πληθυσμού μετά τη γενοκτονία των Ποντίων (1916-1923) και τη Μικρασιατική καταστροφή του 1919-1922 στις Δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης¹⁹.

Πίνακας 2: Ελληνική μετανάστευση στις Ηνωμένες πολιτείες ²⁰

Προπολεμική περίοδος	Χρονιές	Σύνολα (κατά προσέγγιση)	Μέσος ετήσιος όρος
A' (Πρώιμη μετανάστευση)	1873-1899	15.000	500
B' (Το μεγάλο κύμα)	1900-1917	450.000	25.000
Γ' (Η τελευταία έξοδος)	1918-1924	70.000	10.000
Δ' (Η εποχή των περιορισμών)	1925-1946	30.000	1.300
Μεταπολεμική περίοδος	Χρονιές	Σύνολα (κατά προσέγγιση)	Μέσος ετήσιος όρος
A' (Μεταπολεμική μετανάστευση)	1947-1965	75.000	4.000
B' (Το νέο κύμα)	1966-1977	160.000	13.000
Γ' (Φθίνουσα μετανάστευση)	1978-1990	25.000	2.000

Πηγή: Charles C. Moskos, *Greek Americans*

1.3 Η μετανάστευση από το Β' παγκόσμιο πόλεμο ως σήμερα.

Την περίοδο αυτή χώρες υποδοχής των μεταναστευτικών είναι πάλι είτε υπερπόντιες είτε ευρωπαϊκές. Σε αντίθεση με την προηγούμενη περίοδο

18. Χασιώτης, Ι.: "Επισκόπηση της Ιστορίας της Νεοελληνικής Διασποράς", Θεσσαλονίκη 1993.

19. Γεωργογιάννης, Π.: "Η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα των Δημοκρατιών της Πρώην Σοβιετικής Ένωσης σήμερα (Ρωσία και Ουκρανία)" στο "Θέματα Ποντιακού Ελληνισμού", Γεωργογιάννης, Π. University Press, Πάτρα 1996.

20. Χασιώτης, Ι.: ό.π. Θεσσαλονίκη 1993.

όμως, οι βορειοευρωπαϊκές χώρες απορροφούν τώρα τα 2/3 περίπου του συνόλου των Ελλήνων μεταναστών της μεταπολεμικής περιόδου. Η υπερπόντια μετανάστευση περιορίζεται αισθητά κι έχει κύρια κατεύθυνση διάφορες χώρες της κεντρικής, δυτικής και νότιας Αφρικής, τη Λατινική Αμερική (κυρίως την Αργεντινή και τη Βραζιλία), τον Καναδά και κυρίως την Αυστραλία. Αλλά και οι Ηνωμένες πολιτείες θα δεχτούν για ένα διάστημα νέο κύμα μεταναστών που οφείλεται στην παροχή το 1965 άδειας εισόδου στη χώρα στους συγγενείς των Αμερικανών πολιτών. Μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο μόνο το 20% των Ελλήνων μεταναστών στρέφεται προς τον Καναδά και το 13% προς την Αυστραλία.²¹

Πίνακας 3: Η μεταπολεμική ελληνική μετανάστευση²²

Περίοδοι	Υπερπόντια Μετανάστευση				Ευρωπαϊκή Μετανάστευση				
	Σύνολο	ΗΠΑ	Άλλες χώρες	Σύνολο	Γερμανία	Άλλες χώρες	Μεσο-γειακές χώρες	Δεν δήλωσαν	Γενικό σύνολο
1946-54	68.473	25.209	43.264	—	—	—	—	—	68.473
1955-59	86.409	42.083	62.326	40.174	7.964	32.210	16.037	1.143	143.763
1960-64	106.845	18.946	87.899	280.970	240.176	40.794	7.528	957	396.300
1965-69	142.767	49.308	93.459	241.843	215.443	26.400	3.402	1.199	389.211
1970-74	80.168	38.747	41.421	165.769	153.117	12.652	1.258	2.601	249.796
1975-77*	22.803	11.774	44.029	29.595	21.441	8.154	2.691	2.121	57.210
Σύνολο	507.465	86.067	339.398	758.351	638.141	120.210	30.916	8.021	1.304.753

* Για την περίοδο Ιανουαρίου - Σεπτεμβρίου 1977

Πηγή: Κ. Κασιμάτη, Μετανάστευση, Παλινοόστηση

Αντίθετα το 60% του συνολικού μεταναστευτικού ρεύματος απορροφάται από τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, δηλ. την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (ΟΔΓ), το Βέλγιο, την Ιταλία, τη Βρετανία, την Ελβετία, τη Γαλλία και σε μικρότερο βαθμό την Αυστρία, Σουηδία και Ολλανδία. Ιδιαίτερα εντυπωσιακή ήταν η ελληνική μετανάστευση στην Ομοσπονδιακή Γερμανία. Στη δεκαπενταετία μεταξύ του 1960 και 1976 η χώρα αυτή δέχτηκε "προσωρινά" και ύστερα από ειδική ελληνογερμανική

21. Κασιμάτη, Κ.: "Μετανάστευση, παλινοόστηση: Η προβληματική της δεύτερης γενιάς", Αθήνα 1984.

22. Χασιώτης, Ι: ό.π. Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 142.

συμφωνία 600.000 περίπου Έλληνες φιλοξενούμενους εργάτες (Gastarbeiter), αριθμός που αντιστοιχεί στο 84% σχεδόν του συνολικού ποσοστού της μεταπολεμικής ελληνικής μετανάστευσης στην Ευρώπη.

Την περίοδο αυτή η Ευρώπη από χώρος αποστολής μεταναστών μετατρέπεται σε χώρο υποδοχής τους. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι χώρες της μεταπολεμικής Ευρώπης είχαν ανάγκη από φτηνό εργατικό δυναμικό (που πρόσφεραν κυρίως οι φτωχοί, κατεξοχήν αγροτικοί, πληθυσμοί της νότιας Ευρώπης και της Μεσογείου) για να αντιμετωπίσουν τις ανάγκες της οικονομικής ανασυγκρότησης και της ταχύτατης εκβιομηχάνησής τους. Απ' την άλλη πλευρά η Ελλάδα αναζήτησε μ' αυτή τη μετανάστευση να λύσει δικά της μεταπολεμικά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα της μεταπολεμικής περιόδου, όπως ήταν η ανεργία, η έλλειψη συναλλαγματικών αποθεμάτων, το παθητικό ισοζύγιο πληρωμών της χώρας κ.λπ. Ανάλογοι οικονομικοί και επαγγελματικοί λόγοι αιτιολογούν τη μετανάστευση κι από άλλες χώρες της νότιας Ευρώπης και της Μεσογείου ειδικότερα προς την Ο.Δ.Γ. όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 4: Λόγοι μετανάστευσης ('Ανδρες) ²³

N=1148

Λόγοι	Εθνικότητα %*				
	Ιταλοί	Ισπανοί	Έλληνες	Τούρκοι	Γιουγ/σλάβοι
Ανεργία, υποαπασχόληση	38	7	19	12	16
Φτώχεια, ανάγκη	20	12	23	12	2
Καλύτερες δυνατότητες εξοικονόμησης χρημάτων	29	56	39	49	77
Εξασφάλιση του μέλλοντος της οικογένειας	4	5	10	28	5
Δυνατότητες επιμόρφωσης και ανέλιξης	3	5	5	14	8
Οικογενειακοί λόγοι	8	11	6	5	3
Πολιτικοί και θρησκευτικοί λόγοι	1	1	0	1	1
Δίψα για περιπέτεια	4	7	5	1	4
Άλλοι λόγοι	6	6	3	2	9

Πηγή: Mehrlaender 1974, 39

* Η ερώτηση επέτρεπε πολλές εναλλακτικές απαντήσεις

23. Δαμανάκης, Μ.: "Μετανάστευση και εκπαίδευση". Αθήνα 1993, σελ. 35.

24. Δαμανάκης, Μ.: ό.π. Αθήνα 1993, σ. 37 και 38 πίνακας 4.

Στη μεταπολεμική επίσης φάση της ιστορίας των ελληνικών μεταναστεύσεων παρατηρείται και μια γεωγραφική αλλαγή στις χώρες αποστολής μεταναστών. Τώρα το μεγαλύτερο μέρος των μεταναστών προέρχεται από τη Βόρεια Ελλάδα και ιδιαίτερα τη Μακεδονία, (σε ποσοστό που κυμάνθηκε από 45-50%), γεγονός που οφείλεται κυρίως στην άνιση οικονομική ανάπτυξη των διαφόρων περιοχών του γεωγραφικού αυτού διαμερίσματος, με αποτέλεσμα την ύπαρξη μεγάλων διαφορών στο βιοτικό επίπεδο²⁴.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 και εξής εμφανίζεται για πρώτη φορά και τριτοβάθμια εκπαιδευτική μετανάστευση. Μεγάλος αριθμός Ελλήνων σπουδαστών γράφεται στις ανώτερες και ανώτατες σχολές μερικών χωρών της δυτικής αρχικά και αργότερα της Ανατολικής Ευρώπης ή ακολουθεί μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών σε Πανεπιστήμια των Ηνωμένων Πολιτειών και του Καναδά. Υπολογίζεται ότι τα χρόνια 1964-1966 οι σπουδαστές αυτοί έφταναν τους 5.204 στην Ο.Δ.Γ., τους 3.581 στην Ιταλία, τους 3.492 στην Αυστρία, τους 1.979 στις Η.Π.Α. και τους 1.465 στη Γαλλία.²⁵

Στα επόμενα δέκα χρόνια ο αριθμός τους θα πενταπλασιαστεί με αποτέλεσμα το 1980 να φτάσει στους 39.786. Από το 1983 και εξής όμως ο αριθμός αρχίζει να μειώνεται. Ως το 1977 η βασική χώρα υποδοχής Ελλήνων σπουδαστών ήταν η Ιταλία. Στη συνέχεια το βάρος, λόγω οικονομικών κυρίως παραγόντων, μετατοπίζεται προς τις βαλκανικές χώρες (Ρουμανία, πρώην Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία), ενώ μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων και τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, αυτό το φαινόμενο ατονεί.

Ένα άλλο βασικό χαρακτηριστικό της περιόδου 1941-1965 είναι οι εκπατρισμοί για πολιτικούς λόγους. Μετά τον Εμφύλιο πόλεμο παρατηρείται έξοδος των πολιτικών προσφύγων της ελληνικής Αριστεράς και εγκατάστασή τους σε χώρες της βαλκανικής χερσονήσου (Βουλγαρία, Ουγγαρία, Ρουμανία), της ανατολικής Ευρώπης (Τσεχοσλοβακία, Πολωνία, Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας) και της Σοβιετικής Ένωσης (από την Ουκρανία ως το Ουζμπεκιστάν). Ο αριθμός τους υπολογίζεται σε 56.000 περίπου, αλλά δεν υπάρχουν επίσημα στατιστικά στοιχεία γι' αυτούς. Ταυτόχρονα αρχίζουν οι μεταπολεμικές μετοικεσίες των Ελληνοκυπρίων, από την περίοδο του απελευθερωτικού αγώνα στην Κύπρο (1955-59) και ύστερα προς την Ελλάδα, τη Βρετανία, αλλά και τις Η.Π.Α., τον Καναδά, την

25. ΕΚΚΕ, "Απόδημοι Έλληνες", σσ. 52-53, 59, 62-63, 65, 132.

Αφρική, την Αυστραλία και τα αραβικά κράτη της Μέσης και της Εγγύς Ανατολής²⁶.

Οπωσδήποτε το μεγάλο σε αριθμητική δύναμη μεταναστευτικό ρεύμα αυτής της τελευταίας περιόδου επέδρασε αρνητικά στο ελληνικό δημογραφικό περιβάλλον, αλλά και επηρέασε πολύ την αγορά εργασίας. Έχουμε μείωση του ενεργού πληθυσμού της χώρας (ο μετανάστης αυτής της περιόδου είναι σχετικά νέος στην ηλικία), ερήμωση σε μερικές περιπτώσεις χωριών και περιοχών, έλλειψη ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού, κάτι που οδήγησε στην αναπόφευκτη “εισαγωγή” ξένων εργατών από την Ασία και την Αφρική και προκάλεσε γενικά επιδείνωση των συνθηκών απασχόλησης και αμοιβής της εργασίας²⁷. Το δημογραφικό πρόβλημα όμως στην Ελλάδα την περίοδο αυτή θα αμβλυνηθεί σημαντικά από τους υψηλούς ρυθμούς παλινοόησης κατά την περίοδο 1973 και εξής.

26. Constantinou, St.: *“Economic Factors and Political Upheavals as Determinants of International Migration: The Case of Cyprus”*, Πρακτικά Διεθν. Συμποσίου Κυπριακής Μετανάστευσης, σ. 146-150, πιν. 1-5.

27. Σούλης, Σ.: *“Το ξένο εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα: Η δημογραφική άποψη”*. Ευρωπαϊκή Δημογραφική Κοινότητα. Η θέση της Ελλάδας (εκδ. ΕΕΔΜ), Αθήνα 1988, σ. 83-92.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Arsh, G.: "Grecheskaia emigratsiia Rossiju v Kontse XVIII- nachaze XIX v." dovetskaia Ethnografii, 3 (1969).
2. Burgess, Th.: "Greeks in Amerika", Βοστώνη 1913.
3. Βακαλόπουλος, Α.: "Καίρια θέματα της ιστορίας μας," Θεσσαλονίκη 1988.
4. Βακαλόπουλος, Α.: "Ιστορία του Νέου Ελληνισμού".
5. Γεωργογιάννης, Π.: *Обучение на греческом языке в выстих учебных заведениях республик бывшего Советского Союза Сегодня - в журнале "Филология", издаваемом Кубанским госуниверситетом. В Декабре 1996г* και "Η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα των Δημοκρατιών της Πρώην Σοβιετικής Ένωσης σήμερα (Ρωσία και Ουκρανία)" στο "Θέματα Ποντιακού Ελληνισμού", Γεωργογιάννης, Π. University Press, Πάτρα 1996.
6. Constantinou, St.: "Economic Factors and Political Upheavals as Determinants of International Migration: The Case of Cyprus", Πρακτικά Διεθν. Συμποσίου Κυπριακής Μετανάστευσης.
7. Δαμανάκης, Μ.: "Μετανάστευση και εκπαίδευση", Αθήνα 1993.
8. Echinard, "Grecs et Philhellenes".
9. ΕΚΚΕ, "Απόδημοί Έλληνες".
10. Εμκε-Πουλοπούλου, Η.: "Προβλήματα Μετανάστευσης-Παλινοόστησης", Αθήνα 1986.
11. Κασμάτη, Κ.: "Μετανάστευση, παλινοόστηση: Η προβληματική της δεύτερης γενιάς", Αθήνα 1984.
12. Μανούσακας, Μ.: "Οι μεγάλες ελληνικές παροικίες της Ιταλίας από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης ως σήμερα", Proceedings of the First Intern. Congr. on the Hellenic Diaspora, τομ.2.
13. Μανούσακας, Μ.: "Επισκόπηση της ιστορίας της ελληνικής Ορθόδοξης Αδελφότητας της Βενετίας (1498-1953)", Τα Ιστορικά, 11 (1989).
14. Μανσόλας, Α.: "Πολιτειογραφικά πληροφορία περί Ελλάδος", Αθήνα 1867.
15. Μουραταχανίδης, Ε.: "Οι εν Καρς Έλληνες", Ξενοφάνης, 5 (1907-1908).
16. Μάρκου, Γ.: "Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση", Αθήνα 1995.

17. Παπουλίδης, Κ.: “*Η Ελληνεμπορική Σχολή της Οδησσού (1817-1917)*”, ΑΠ, 37 (1982).
18. Σουλογιάννης, Ευθ.: “*Η Σχολή Φλαγγίνη στη Βενετία (1813-1905): Η συνέχεια του Φλαγγιανού Φροντιστηρίου*” Παρνασσός, 25 (1983).
19. Σούλης, Σ.: “*Το ξένο εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα: Η δημογραφική άποψη*”, Ευρωπαϊκή Δημογραφική Κοινότητα. Η θέση της Ελλάδας (εκδ. ΕΕΔΜ), Αθήνα 1988, σ. 83-92
20. Φίλιας, Β.: “*Μετανάστευση: Αίτια και συνέπειες*”, Σύγχρονα Θέματα, 20 (Μαρτ.-Απρ. 1966).
21. Φωτιάδης, Κ.: “*Ο Ελληνισμός της Κριμαίας. Μαριούπολη, δικαίωμα στη μνήμη*”, Αθήνα 1990.
22. Χασιώτης, Ι.: “*Επισκόπηση της Ιστορίας της Νεοελληνικής Διασποράς*”, Θεσσαλονίκη 1993.
23. Χασιώτης, Ι.: “*Πολεμικές συγκρούσεις στον ελληνικό χώρο και η συμμετοχή των Ελλήνων σ’ αυτές*” (1453-1669), ΙΕΕ, τομ. 10, Αθήνα 1974.
24. Χουλιαράκης, Μ.: “*Αι στατιστικά μετρήσεις του πληθυσμού της Ελλάδος*”, 1821-1900, Αθήνα 1975.
25. Ψυχογιός, Β.: “*Συμβολή στη μελέτη των δημογραφικών φαινομένων του 19ου αιώνα*”, ΕΚΕ, 63 (1986).